Анатолій ТИЧИНА

Доктор історичних наук, професор. Академік Української Академії історичних наук. Почесний громадянин міста Ізмаїл. Автор понад 60 наукових праць. З 1975 р. до 2015 р. працював в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. З листопада 1975 р. до січня 1987 р. обіймав посаду ректора Ізмаїльського державного педінституту.

***Сфера наукових інтересів**: соціальні трансформації в Україні в радянський період та добу незалежності; історія та етнокультура народів Українського Подунав'я; проблеми українського національного відродження і трансформації української громадської думки у XIX ст.*

E-mail: naukovyi.viddil_idgu@ukr.net

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано українські історичні дослідження, в яких представлено політичні, економічні, культурологічні, етносоціальні та ментальні процеси в історії Бессарабії, Південної Бессарабії, Українського Подунав'я за проблемно-хронологічним принципом. Автор визначив основні напрямки наукових досліджень, присвячених важливим проблемам поліетнічного регіону в різні історичні періоди.

***Ключові слова:** українська історіографія, Бессарабія, Південна Бессарабія, Українське Подунав'я.*

Провідне місце в сучасній вітчизняній історичній науці посідає соціальна історія. Один із її напрямів визначає регіональна або локальна історія як засіб вивчення загальноісторичного на локальному матеріалі, розбудови національного, самобутнього у контексті загальнолюдських цінностей. Це обумовлює актуальність розширення і поглиблення досліджень з історії Українського Подунав'я.

Здатність народу консолідуватися, в праці здолати всі негаразди значною мірою залежить від усвідомлення уроків минулого заради сучасного та майбутнього. Міра опанування історією, культурою свого краю є важливим складником міри духовності людини, отже – її здатності до загальнолюдського поступу, готовності слугувати своєму народові, своїй державі.

На території Українського Подунав'я споконвічно стикалися інтереси багатьох народів, а окремі події мали навіть доленосний характер. Історично тут склалася складна етнічна мозаїка, специфічні етнокультурні традиції, врахування яких має неабияке значення для врегулювання міжетнічних відносин у суверенній Україні.

На землях Українського Подунав'я ніколи не було окремих довготривалих державних утворень. До включення цього краю до складу України дослідники не вважали цю територію окремим етнічним регіоном. Отже, марно, на нашу думку, шукати узагальнюючих, комплексних робіт, присвячених пониззю міжріччя Дністра та Дунаю. Виняток становлять хіба що «Історія міст і сіл УРСР: Одеська область» (*Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область, 1969*) та публікації викладачів

кафедри історії України тоді ще Ізмаїльського педінституту (*Українське Придунав'я, 1998; Лебеденко, Тичина, 2000; 2002*). Відомості про цей край містяться в чисельних працях археологів, істориків, етнографівУкраїни, Росії, Румунії, Молдови, Туреччини, інших країн. Для характеристики історіографії краю більш придатний проблемно-тематичний підхід, аніж територіально-хронологічний.

До наших послуг сьогодні чимала кількість наукових, науково-популярних і публіцистичних праць, у яких розглядаються окремі питання дослов'янських старожитностей Подунав'я *(Берг, 1923; Грушевський, 1991; Гудкова, Фокеев, 1994–1995; Станко,1982).* Не применшуючи наукової та громадсько-політичної значущості названих робіт, слід зазначити, що найбагатший матеріал для характеристики дослов'янського періоду Подунав'я дають археологічні розвідки та написані на їх основі праці (*Ванчугов, Субботин, Дзиговский, 1992; Лобай, 1991; Мозолевский, 1983; Симоненко, Самойлова, 1988; Сон, 1993*). Започаткували ці розвідки російський археолог О. С. Уваров та професор Київського університету Ф. І. Кнауер. Археологічні розвідки Подунав'я продовжувалися й за радянського часу. Так, у травні 1925 р. відбулася Перша Всеукраїнська краєзнавча нарада, яка обрала Український комітет краєзнавства (УКК). Цей комітет, очолюваний М. І. Яворським, всіляко сприяв розгортанню археологічних розвідок у Подунав'ї.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. край досліджувала спеціальна Білгород-Дністровська археологічна експедиція (*Дмитров, 1952*). У 1958 році розкопки в районі Тіри здійснювала А. І. Фурманська (*Фурманская, 1963*). 1973 року археологи працювали в Арцизькому та Білгород-Дністровському районах (*Гудкова, 1973-1978*). На останні тридцять років XX ст. припадає робота над вивченням краю такими археологами та краєзнавцями: І. А. Рафалович, Л. Л. Польовий, В. І. Красновський, В. Н. Станко, Н. М. Шмаглій, І. Т. Черняков, І. В. Сапожников та ін. (*История и археология Нижнего Подунавья, 1989*).

Їх дослідження дозволяють зробити такі важливі для розуміння давньої історії Українського Подунав'я висновки:

- з кінця IV тисячоліття людське життя на території Українського Подунав'я ніколи не припинялося;

- землі Подунав'я і в дослов'янський період були контактною зоною різнокультурних племен. Про це свідчить наявність різнокультурних поховань на одному стратиграфічному рівні;

- розвідані первісні стоянки засвідчують, що первісна людність більш-менш рівномірно опанувала і степ, і приморську смугу Подунав'я. Вторгнення кочовиків докорінно змінило і етнічний склад населення, і його розташування на території краю. Відбувалося змішування місцевого населення з мігрантами;

- серед розмаїття взаємовпливів, перехрещення первісних культур проглядається традиція співжиття землеробів і скотарів, дуже близька до побуту, матеріальної і духовної культури племен Північного Причорномор'я.

Про життя найдавніших народів на території Українського Подунав'я розповідають чисельні праці, присвячені скіфсько-сарматському періоду в історії України. Серед їх масиву слід виділити дослідження «Скіфський степ» Б. М. Мозолевського та «Киммерийцы» А. І. Тереножкіна, які характеризуються самобутнім, оригінальним і глибоко науковим баченням скіфсько-сарматської доби. Ці та інші розвідки дозволяють дійти висновку, що творцями оригінальної скіфсько-античної культури здебільшого були і мешканці Північно-Західного Причорномор'я. Їх побут, релігія, соціальний лад, спосіб життя та смаки не могли бути у зв'язку зі

спільним життям нейтральними або ж зникнути навіки.

Складною в українській історіографії була і є проблема слов'янської колонізації Подунав'я. Вона тісно пов'язана з проблемою локалізації прабатьківщини слов'ян. Цим питанням присвячені чисельні дослідження та джерела з доволі суперечливими концепціями (*Баран, 1981; Берг, 1923; Грушевський, 1991; Кухаренко, 1969; Мохов, 1959; Мельникова, 1999; Пашуто, 1950; Петров, 1975; Повість врем'яних літ, 1990*).

Подунав'я відіграло важливу роль у ранній історії слов'ян; східнослов'янська людність тривалий час складала основне населення краю. Про слов'янську колонізацію Подунав'я часів уходження його до Галицько-Волинського князівства писали Л. С. Берг, В. Т. Пашуто, Н. А. Мохов та ін. Окремі повідомлення про слов'янське населення Українського Подунав'я часів монголо-татарського нашестя знаходимо у працях М. С. Грушевського, В. Т. Пашуто, Н. А. Мохова та дослідженнях Б. Д. Грекова, П. Ф. Параски, Н. Д. Русєва, А. А. Кравченко та ін.

Не можна обійти осторонь розгляд слов'янської колонізації Подунав'я в румунській історіографії. Намагаючись довести історичну приналежність земель Бессарабії до Великої Румунії, окремі її представники, зокрема Н. Йорга та І. Ністор, стверджували, що в X–XI ст. усе слов'янське населення цього краю було «асимільоване румунами» (*Йорга, 1992*). Слід зазначити, що не всі історики Румунії обстоювали таку позицію.

Опублікована література, джерела переконують, що слов'янська колонізація Подунав'я була основною, але не єдиною. Мешкали тут греки, фракійці, римляни, волохи, молдовани. Проте до XVстоліття на території, яка становить тепер Українське Подунав'я, ні волоських, ні молдовських поселень не було.

Не обійшли земель Українського Подунав'я і дослідники, які присвятили свої роботи питанням турецького панування в Південно-Західному Причорномор'ї (*Бачинский, Добролюбов, 1988; Брун, 1868; Кантемир, 1973; Киртоаке, 1992; Паламарчук, 2000; Скальковский, 1843; Халіппа, 1914*). У цих працях міститься багатий фактичний матеріал, який характеризує турецьке панування, зміни, що склалися в етнічному складі населення. Загальні уявлення про етнічний склад населення регіону, його побут, стан господарства та культури дають подорожні описи іноземців, які мандрували в тіроки дорогами Бессарабії (*Евлій Челебі, 1977; Клееманово путешествие из Вены, 1783; Лясота Ерік зі Стеблева, 1984; Путешествие антиохийского патриарха Макария, 1897*). Зрозуміло, що бачення тогочасної Бессарабії іноземними мандрівниками залежало від їхнього інтелекту, ідеологічної переконливості та політичних уподобань, а тому вимагає критичного переосмислення. Евлій Челебі, наприклад, був симпатиком Турецької імперії. Він цікавився, насамперед, справами, що забезпечували могутність та безпеку його держави. Проте це були свідчення очевидця. Описи фортець, шляхів сполучення, міського господарства, торгівлі, побуту місцевого населення, військової справи, адміністративного управління розширюють наші уявлення про історію краю, дають можливість відчути подих того часу подекуди краще, ніж спеціальні дослідження. Територія Північно-Західного Причорномор'я, як відомо, протягом двох століть була ареною боротьби українського козацтва з татарами й турками, дещо пізніше – Російської та Турецької імперій, першої за утвердження на Балканах і Близькому Сході, другої за опанування Східною та Західною Європою. У працях, присвячених цим подіям, чільне місце відведено окремим аспектам історії населення земель, які на цю пору належать до Українського Подунав'я.

Включення Бессарабії до складу Росії, інтенсивне заселення краю наприкінці

XVIII–на початку XIX ст. іноземними колоністами та вихідцями з центральних губерній України та Росії привернуло небувалу увагу до цього краю не тільки урядовців, політиків, господарників, але й дослідників-науковців. У 1821-1829 рр. офіцер Розельон Сашальський склав воєнно-статистичний опис Бессарабської області. Буджаку були присвячені огляди П. С. Куницького та П. П. Свіньїна.

Із середини XIX ст. Бессарабія стає об'єктом чисельних наукових досліджень. О цій порі побачили світ праці російських та молдовських авторів (*Батюшков, 1886; 1892; Григорович, 1876; Защук, 1862; Скальковский, 1850–1853*). Російські історики почали називати цей регіон «южнорусским краем». Переважна більшість праць російських істориків написана з позиції захисту колоніальної експансії царської Росії, звеличення ролі великоруського населення в опануванні Подунав'я. Наприклад, П. Н. Батюшков писав про необхідність виховання місцевого населення в «духе русской народности», радив йому «одчиниться воздействию сильных и культурных племен» (*Батюшков, 1892*).

Було й інше бачення життя мешканців Бессарабії того часу. Приват-доцент І. С. Державін, використовуючи власні дослідження та матеріали очолюваної ним Слов'янської Комісії Інституту мови та літератури Ленінградського університету, писав про тривалий застій у культурному розвитку краю. При цьому він зазначив, що болгарський народ, втрачаючи свої національні традиції, прилучається до «русской культурности, неся с базара в свою деревню русскую песню городского трактира и такую же нравственность со всеми ее спутниками: алкоголизм, разврат, преступность» (*Державин, 1910*).

Історія Південно-Західного Причорномор'я тісно пов'язана з історією українського козацтва, яке не тільки вело довготривалу й виснажливу боротьбу з татарами і турками, але й відіграло свого часу неабияку роль у господарському та культурному опануванні цього краю. Суспільно-політичній ролі українського козацтва в Північно-Західному Причорномор'ї, його військовій звитязі та господарській діяльностів козацьких поселень присвячено значний пласт наукових розвідок (*Бачинський, 1994; Голобуцький, 1961; Иванов, 1914; Коломойцев, 1913; Кондратович, 1883; Короленко, 1891; Маркевич, 1859; Рябінін-Скляревський, 1927; Хорошхин, 1881; Циганенко, 1997; Шафранов, 1891; Яворницький, 1990*).

Писалися ці роботи в різні часи, а тому й інтерпретація історії українського козацтва в них далебі неоднозначна. Якщо більшість українських істориків розглядають козацтво як провідну силу виживання та збереження української людності у Подунав'ї, то російські історики характеризують його як силу руйнівну, антидержавницьку. І Туреччина, й Росія в боротьбі за Північно-Західне Причорномор'я розігрували козацьку карту, йшли на певні поступки козакам з метою перетворення їх на міліарну силу, насправді ж робили все можливе задля їх витіснення із суспільно-політичного погляду. Дискусійними й досі є питання співвідношення «іга турецького» та «іга російського», вимушеного та добровільного колабораціонізму козаків у турецьких володіннях.

Окремі події з історії Подунав'я кінця XIX – початку XX ст. висвітлені на сторінках часопису «Кишиневских Епархиальных Ведомостей», які зберігаються в комунальній установі «Ізмаїльський архів». У цьому часописі публікував свої оригінальні історичні огляди інспектор Ізмаїльського міського училища П. Г. Коломойцев, які донедавна залишалися поза увагою науковців (*Коломойцев, 1913, 1914*).

Історії Українського Подунав'я XX ст. присвячено окремі монографії, чисельні

журнальні статті та газетні публікації. Більшість із них були написані з марксистсько-ленінських позицій, у дусі офіційної радянської ідеології, а тому на їх сторінках зустрічається чимало прикладів довільного трактування фактів, ідеалізації «революційних перетворень», заідеологізованих узагальнень та висновків (*Бачинский, 1984; Березняков, 1957; Будак, 1955; Есауленко, 1977; Мельник, 1981*). У цих роботах ігнорується той важливий факт, що Подунав'я увійшло до XX ст., будучи феодально-етнічним суспільством із окремими ознаками буржуазних відносин. Обидві російські революції початку XX ст. привнесені у Подунав'я з Петрограда, Москви, промислових міст. Через соціальну та культурну відсталість краю тут не було достатніх умов для закорінення не тільки соціал-демократичних, але й ліберально-демократичних ідей. Більшість населення краю не сприймала радикалізму більшовиків. Спирались вони переважно на революційних солдатів російської армії, які перебували в краї. Часта зміна державності, недостатня структурованість населення, розмаїтість ідеологій, позначений етнічними стереотипами менталітет, призводили до невизначеності, розколу – більшість мешканців краю переважно не знали, «якому богу молитися, до якого берега пристати».

Починаючи з другої половини 50-х років XX ст., публікуються роботи, в яких переосмислюються та доповнюються дослідження дореволюційних часів, поступово долаються історичні стереотипи радянського тоталітаризму (*Анцупов, 1958; 1966; Бачинський, 1964; Будак, 1955; Боечко, 1992; Гросул, 1956; Жуков, 1964; Кустрябова, 1977; Олійник, Смішко1969; Сергейчук, 1991; Паламарчук, 1997*).

У незалежній Україні історики отримали можливість неупередженого та незаангажованого вивчення історії цього регіону. Подолавши історіографічний вакуум радянських часів, використовуючи нові методологічні підходи, розширюючи тематику досліджень, вони продовжили вивчати різні аспекти історії Українського Подунав'я. Серед цих проблем актуальними залишаються питання заселення та освоєння Південної Бессарабії. Так, Л. С. Мельникова, досліджуючи східнослов'янську колонізацію регіону в V – XIX ст., дійшла висновку, що саме слов'янським племенам належала провідна роль в опануванні цього краю (*Мельникова, 1997;1999*). Вперше було здійснено комплексне дослідження колонізації українським населенням Придунайських земель у XVIII–XX ст. О. А. Бачинською, яка з'ясувала причини і території міграцій, етапи колонізації, визначила роль українського козацтва в заселенні регіону та охарактеризувала взаємовпливи між українським населенням та іншими етнічними групами (*Бачинська, 2002*). Дослідниця С. В. Паламарчук вперше у вітчизняній науці розглянула питання освоєння земель межиріччя Дунаю та Дністра з кінця XIV до XVII ст., формування таких територіальних структур, як Акерманська, Кілійська, Ізмаїльська та Буджацька землі, утворення історико-географічної області Бессарабія та співвідношення цієї назви з терміном Буджак (*Паламарчук, 2008*). Активно досліджували історію регіону в античний період археологи Р. Д. Бондар, І. В. Бруяко, А. Н. Дзиговський, В. Г. Петренко, І. В. Сапожников та ін. (*Бондар, 1997; Бондарь, Бруяко, 1913; Дзиговский, Сапожников, 2018; Петренко, 2005*). Результатом більш ніж півстолітніх археологічних досліджень у Північно-Західному Причорномор'ї стала колективна монографія, в якій автори у хронологічному порядку характеризують різні культури та цивілізації, що існували на цих теренах у давнину – від пізнього кам'яного віку до епохи середньовіччя (*Давні культури Північно-Західного Причорномор'я, 2013*).

Як уже зазначалося, історія Південно-Західного Причорномор'я тісно пов'язана з історією українського козацтва, проблемою заселення та освоєння українським

населенням межиріччя Дністра та Дунаю у XVIII – XIX ст., яку надзвичайно плідно вивчає відома українська дослідниця О. А. Бачинська. Їй належить низка праць, в яких вона розглядає історію Дунайського козацького війська, політику Російської і Турецької імперій на Придунайських землях, заселення й економічне освоєння Придунайських земель українським населенням у XVIII – початку XX ст. (*Бачинська, 1998; 2002; 2003; 2004; 2007*).

Об'єктом досліджень сучасних українських науковців О. А. Пригаріна, І. Ф. Кучерявенко та А. І. Федорової є старообрядництво Подунав'я. У своїх роботах О. А. Пригарін розглянув історію переселення старовірів до Бессарабії, культуру старообрядців цього регіону, їх побутові та релігійні традиції (*Пригарин, 2001; 2005*). І. Ф. Кучерявенко вивчала історію Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії, старообрядницькі монастирі, матеріальну й духовну культуру старовірів та їх роль у колонізації Південної Бессарабії (*Кучерявенко, 2006, 2007*). Бессарабію як регіон розселення старообрядців досліджувала у своїх працях А. І. Федорова. Вона охарактеризувала основні етапи формування старообрядницьких поселень, особливості їх розселення на цих територіях, повсякденне життя громад, функціонування місцевих старообрядницьких монастирів (*Федорова, 2002; 2004; 2005*).

Українські історики продовжують активно висвітлювати питання економічного, соціального й політичного розвитку Південної Бессарабії у різні періоди. Так, Л. Ф. Циганенко зосередилася на дослідженні проблем південноукраїнського дворянства та його внеску в економічні й суспільно-політичні процеси в регіоні (*Циганенко, 2006, 2009*). Авторка з'ясувала правові засади сформованості цієї верстви, виявила особливості нобілітації та внутрішньої стратифікації дворянства регіону, охарактеризувала його етнічний склад. Значну увагу в її розвідках приділено змінам у системі поміщицького землеволодіння, участі дворянства в промисловій і торговельно-фінансовій діяльності. Це перше комплексне дослідження окреслених питань на матеріалах чотирьох південних українських губерній – Катеринославської, Херсонської, Таврійської та Бессарабської. Роль і значення торгівлі у розширенні економічних зв'язків Бессарабії вивчав В. М. Томулець (*Томулець, 2005*). Становлення й розвиток банківської та кредитної системи в регіоні визначили предмет вивчення О. І. Михайлова (*Михайлов, 2014, 2016*). Процес соціально-політичної еволюції буржуазії південних губерній Російської імперії на тлі революційного процесу 1905 –1907 рр. проаналізував у своїх працях О. О. Постернак (*Постернак, 2008; 2009*).

Різні аспекти історії етнічних груп на теренах регіону кінця XIX – початку XX ст. досліджували Ю. Ю. Богуславська, А. В. Дізанова, В. В. Дроздов, С. З. Новаков, І. Є. Татаринов, В. Г. Церковна, Л. Ф. Циганенко (*Богуславська, 2004; Дізанова, 2010; Дроздов, 2017; Новаков, 2004; Татаринов, 2013; Церковна, 2017; Циганенко, 2016; 2017*).

Активно сьогодні уводяться в дослідницьке поле питання особливостей побутування традиційної культури українців, росіян, болгар, гагаузів та представників інших етносів у полікультурному середовищі Українського Подунав'я. У цьому напрямку плідно працюють О. І. Ганчев, А. В. Дізанова, В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова (*Ганчев, 2013; Дізанова, 2013; Кушнір, 2012; Петрова, 2001; 2005*).

Упродовж останніх десяти років з'явилося чимало наукових праць, присвячених історії благодійництва та його реальних проявів у багатьох сферах суспільного життя Південної Бессарабії. В означеній царині плідно працює Л. Ф. Циганенко, яка у низці

своїх робіт розглядає доброчинну діяльність дворянства Бессарабії в різних галузях (*Циганенко, 2008; 2011; 2012*). Дослідниця висновкує, що дворяни регіону були «важливим суб'єктом громадської діяльності»; вони сприяли розширенню мережі освітніх закладів, надавали фінансову підтримку органам місцевого самоврядування у галузі освіти, на власні кошти відкривали й утримували школи та гімназії. У полі пильної уваги Л. Ф. Циганенко перебувають питання доброчинства та піклувальної роботи у сфері медичного обслуговування найбідніших верств населення, благодійної діяльності різних етносів, дворянських родин та окремих представників політичної еліти регіону (*Циганенко, 2013; 2015; 2008*).

Значна кількість публікацій, присвячених аналізу благодійної діяльності дворянської верстви Півдня України у сфері освіти, медицини та церковної доброчинності, належить Н. О. Гончаровій (*Гончарова, 2014; 2015; 2016).* Вона також плідно працює у напрямі пошуку, аналізу та систематизації таких архівних джерел з історії дворянської благодійності, як «Повне зібрання законів Російської імперії», офіційна періодика, в тім числі й церковна, праці Таврійської ученої архівної комісії, документи Інституту рукописів, матеріали земських зборів, путівники тощо. Актуальні наукові розвідки щодо участі дворян регіону в організації благодійних заходів під час Східної (Кримської) 1853–1856 рр., російсько-турецької 1877–1878 рр. та російсько-японської 1904–1905 рр. воєн належать дослідниці Н. В. Морошан (*Морошан,2016; 2018; 2019*). Уперше предметом вивчення молодого історика І. Є. Татаринова стала діяльність Кишинівської єпархії на початковому етапі Першої світової війни (*Татаринов, 2013; 2015)*. Широке коло питань, пов'язаних з різними видами, формами й методами доброчинної діяльності та їх впливом на розвиток південноукраїнських губерній, розглядають у своїх працях М. І. Башли, А. О. Дорошева (*Башли, 2015; Дорошева, 2006;2007*).

Останнє десятиліття в означеній науковій царині ознаменувалось плідною розробкою низки актуальних регіональних проблем з історії краю. Наприклад, в одній із статей Л. Ф. Циганенко висвітлює невдалу спробу вирішення питання відсутності педагогічних кадрів у регіоні шляхом відкриття учительської семінарії у м. Байрамча (нині с. Миколаївка-Новоросійська Саратського району Одеської області) (*Циганенко, 2018)*. На підставі опублікованих статистичних матеріалів «Огляду Бессарабської губернії» за 1878–1910 рр. Т. Г. Єрич проаналізувала кількісні та якісні показники розвитку навчальних закладів державного, регіонального та церковного підпорядкування у Південній Бессарабії. Дослідниця дійшла висновку, що незважаючи на зростання кількості навчальних закладів у регіоні, вони не задовольняли потреб мешканців губернії (*Єрич, 2019).* Становище освіти в Українському Подунав'ї в ХХ ст. розглядає Л. В. Чорна. Основні аспекти її наукових спостережень і висновків можна узагальнити такими ключовими тезами: розбудову системи освіти у краї визначали особливості та потреби господарсько-економічного комплексу регіону; загалом освітня система задовольняла потреби економіки у власних кадрах, проте можливості отримати освіту українською мовою були вкрай обмежені (*Чорна, 2017*). Питання розвитку окремих галузей легкої промисловості на території краю, її особливості та причини відставання порівняно з іншими губерніями переконливо обґрунтовує Л. Ф. Циганенко (*Циганенко, 2019*).

Активно досліджують ізмаїльські історики етнічну структуру населення регіону. Становище польської етнічної групи у м. Ізмаїл на початку XIX ст., місце та роль сербів у Подунав'ї дістали висвітлення у працях Л. Ф. Циганенко (*Циганенко, 2017; 2015).* За матеріалами офіційної статистики проаналізував етнічний склад міського

населення Південної Бессарабії наприкінці XIX – на початку XX ст. В. В. Дроздов (*Дроздов, 2017*). На основі аналізу переписів населення міст Акерман, Тучков (Ізмаїл), Рені та Кілія дослідник встановив чисельність грецької етнічної спільноти, визначив її місце в етносоціальній структурі міських мешканців після приєднання цієї території до Російської імперії (*Дроздов, 2019*). Етнічна структура населення українського Подунав'я другої половини XX ст. стала предметом дослідження В. Г. Церковної, яка розглянула її територіальні відмінності у розрізі адміністративних районів, визначила особливості розселення українців і найбільших етнічних груп (*Церковна,2018*).

Зазначимо, що сучасні українські науковці працюють також у напрямку дослідження історії регіону напередодні та в роки Першої світової війни. Профілактичні заходи та боротьбу з епідеміями в Ізмаїльському повіті, питання щодо облаштування електричного освітлення в м. Ізмаїл, процес реалізації військово-кінної повинності в Бессарабській губернії часів Першої світової війни з'ясовували у своїх наукових розвідках В. В. Дроздов, І. Є. Татаринов, Л. В. Чорна (*Дроздов, 2017; Татаринов, 2015; Чорна, 2018*).

Не обійшли увагою науковці Південну Бессарабію й Українське Подунав'я періоду Другої світової війни. Становище краю напередодні та в роки Другої світової війни досліджували у своїх працях А. В. Дізанова, В. П. Хаджирадєва (*Дізанова, 2005; 2016;2017; Хаджирадєва, 2010).* Серед істориків, які вивчають різні питання румунського окупаційного режиму на території сучасної Одеської області, слід назвати М. І. Михайлуцу, який зосередив увагу на становищі церкви, охарактеризував діяльність румунської релігійної місії у «Трансністрії» та Південній Бессарабії, порушив питання колабораціонізму на цих територіях (*Михайлуца, 2006; 2009; 2016*). Дослідження діяльності на теренах регіону різноманітних релігійних організацій та репресій радянської влади щодо віруючих у другій половині 40-х років XX ст. започаткувала молода дослідниця А. В. Акчебаш (*Акчебаш, 2019*). Г. В. Гольд (Вєтрова) і А. О. Дорошева з'ясовували причини появи бессарабської проблеми та її розвиток напередодні Другої світової війни, проаналізували соціально-економічні, політичні та культурні процеси, політику румунської влади щодо окремих етнічних груп на окупованих територіях (*Гольд, Дорошева, 2016*). Особливості економічного розвитку Південної Бессарабії у складі королівської Румунії у 1918–1940 рр. порушила в одній із своїй статей Г. В. Вєтрова *(Вєтрова, 2013.)*

Помітним кроком у вивченні історії Українського Подунав'я стало висвітлення подій голоду 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині та з'ясування його регіональних особливостей у працях Н. В. Волканової *(Волканова, 2017*), В. Г. Церковної (*Церковна, 2017).*

Заслуговують на увагу й історико-краєзнавчі розвідки ізмаїльських істориків. Основними джерелами цих досліджень стали: архівна спадщина Бессарабії; діяльність окремих видатних діячів і династій; біографічні матеріали на шпальтах релігійних видань; краєзнавчі дослідження у діяльності Одеського товариства історії і старожитностей (*Акчебаш, 2019; Волканова, 2018; Дроздов, 2017; Церковна, 2019; Чорна, 2015*); повсякденне життя (*Гончарова, 2019*); соціокультурні процеси в мультикультурному регіоні (*Чорна, 2017*) тощо.

Отже, спостерігається стала тенденція до теоретичного наукового обґрунтування Українського Подунав'я як субрегіону у складі регіону Південна Україна (Вони змінили історію, 2019; Джерела історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.), 2013; Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії, 2019; Документи та матеріали до історії болгар Південної Бессарабії, 2019; Ізмаїльський

державний гуманітарний університет: сторінки історії, 2015; Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії, 2016; Історія і цивілізація Нижнього Дунаю, 2018; Південна Бессарабія з найдавніших часів до кінця XVIII ст., 2011; Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.), 2011; Улицы Измаила, 2017).

Історична регіоналістика як новий напрям в історичній науці дозволяє глибоко проаналізувати політичні, економічні, культурологічні, етносоціальні та ментальні процеси в окремих локальних територіальних частинах, а також зосередитись на «фронтирних» дослідженнях. Усі означені наукові вектори дозволять вписати Українське Подунав'я в мережу регіонів глобального світу.

***

Анцупов И. А. Народная колонизация Бессарабии в первой трети XIX ст.: Учен. зап. Кишин. ун-та. Т. 35 (Исторический). Кишинев, 1958. С. 3–29; Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812–1870). Кишинев, 1966. 262 с.

Акчебаш А. В. Грецька династія Захаріаді: від величі до депортації. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки».* 2019. Вип.40. С.7–14; Переслідування віруючих п'ятидесятників у Ізмаїлі (40-50-і рр. XX ст.). Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету Серія «Історичні науки». 2019. Вип. 43. С. 7–15.

Баран В. Д. Черняхівська культура. К., 1981. 264 с.

Батюшков П. Н. Материалы для истории южно-русского края в XVII в. Одесса, 1886; Бессарабия. Историческое описание. СПб., 1892. 95 с.

Бачинська О. А. Дунайське козацьке військо. 1828 – 1868 рр. (До 170-річчя заснування). Одеса, 1998. 232 с.; Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння). Одеса, 2002. 328 с.; Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях у XVIII ст. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2003. Вип. № 3. С.243 – 252; Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва: стратегія, тактика, заходи. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2004. Вип.4. С. 320 – 328; Колонізація Південної України [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. Т. 4. К., 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolonizaciya_pivd_Ukr

Бачинський А. Д. Народна колонізація пониззя Дунаю (остання чверть XVII – початок XIX ст.). *Український історичний журнал.* 1964. Вип. № 2. С. 97 – 101; В семье советской. Социалистическое строительство в Придунайских землях Украинской ССР. Киев – Одеса, 1984. 171 с.; Буджакская орда в XVI–XVII вв. Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988. С. 82 – 94; Січ Задунайська 1775–1828 рр. Одеса, 1994. 123 с.

Башли М. І. Місце дворянства Бессарабії в розвитку лікувально-медичної справи. *Часопис української історії.* Київ, 2015. Вип. 32. 133 с.

Березняков Н. В. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг. Кишинев, 1957. 316 с.

Берг Л. С. Население Бессарабии: этнографический состав и населенность. Пг., 1923. 59 с.

Богуславська Ю. Ю. Етнічна мозаїчність Одеської області (друга половина XX ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія.* 2004. Вип. №3. С. 86–91.

Боєчко В. Північна Буковина і Придунавья – споконвічний терен України. Політика і час. 1992. № 5. С. 47–51.

Бондар Р. Д. З історії створення Дунайського лімесу римської провінції Дакія. 1997. Вип. №4. С. 193 – 201; Городище Орловка: енеолітичні знахідки. Древнее Причерноморье. VI-е чтения памяти проф. П.О. Карышковского. Мат-лы международ. конф. 2005. С. 9-14.

Брун Ф. К. Румынские княжества и Бессарабия около половины XVIII ст. *Записки Бессарабского статистического комитета.* Т. 3. Кишинев, 1868. С. 278.

Бруяко І. В., Дзиговський А. Н. Давні культури Північно-Західного Причорномор'я. Одеса, 2013. С. 543–553.

Будак И. Г. Общественно-политическое движение в Бессарабии в предреформенный период. Кишинев, 1959. 412 с.

Ванчугов В. П., Субботин Л. В., Дзиговский А. Н. Курганы причерноморской части Днестровско-Дунайского междуречья. К.,1992. 92 с.

Ветрова Г. В. Особливості економічного розвитку Південної Бессарабії у складі королівської Румунії (1918–1940 рр.). *Краєзнавство*. 2013. № 1. С. 47–53.

Волканова Н. В. Внесок дворян Бессарабії в забезпечення російської армії продовольством під час війни 1853–1856 рр. *Гілея.* 2016. Вип. 104. С. 62–65; Бессарабські дворяни у фінансовій допомозі

армії (1904–1905 рр.) *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2017. Вип. 37. С. 37–41; Голод 1946–1947 рр.: на прикладі однієї родини (с. Острівне Арцизького району Одеської області). *ІІІ Дунайські наукові читання: Голод 1946–1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня, 2017 року).* Ізмаїл, 2017. С. 43–46; Фінансова допомога дворян Бессарабії пораненим і хворим воїнам під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. *Гілея.* 2018. Вип. 131 (4). С. 150 – 152; Петро Бурлак-Волканов: сторінки життя болгарського поета українського Подунав'я. *«Istorie şi civilizaţiede-a lungul Dunării de Jos».* Браїла, Істріус Музею Браїли «Кароль І», 2018. Р. 417–428.

Вони змінили історію (125 вихідців із Південної Бессарабії). *Енциклопедичний науковий словник.* Одеса, 2019. 280 с.

Ганчев О. І. Особливості змін в інституті сім'ї болгар Південної Бессарабії у період соціалізму. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: зб. наук. праць.* 2019. № 2 (48). *С.90–98.*

Голобуцький В. О. Запорозька Січ в останні часи свого існування. К., 1961. 415 с.

Гольд Г. В., Дорошева А. О. Новий порядок на землях Південної Бессарабії у 1941–1944 рр. Гілея. Науковий вісник. 2016. Випуск 105. С.63–67.

Гончарова Н. О. Джерела з історії дворянської благодійності на Півдні України в фондах Державного архіву Миколаївської області. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки».* 2014. Вип. 17. С. 13-17; Внесок дворянства південноукраїнських губерній у розвиток освіти в Російській імперії в 30-40-х рр. XIX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: збірник наукових праць.* 2014. Вип. 8. С. 8-12; Доброчинні ініціативи дворян в Бессарабській губернії. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць.* 2015. Вип. 10. С. 96–98; Усноісторичний метод як інструмент вивчення етнофольклорних особливостей. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2019. Вип. № 40. С. 44–49.

Григорович В. Записки о пособиях к изучению южно-русской земли, находящихся в Военно-учебном архиве главного штаба. Одесса, 1876. 45 с.

Гросул Я. С. Крестьяне Бессарабии (1812–1961). Кишинев, 1956. 400 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 1. Київ, 1991. 737 с.

Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная. I – IV вв. н.э. К., 1984. 116 с.; Отчет об археологических разведках в Арцизском и Белгород-Днестровском районах Одесской области. НА ИА АН УССР. №1973/78. С. 32–39.

Давні культури Північно-Західного Причорномор'я. Одеса, 2013. 894 с.

Державин Н. С. Болгарские колонии в России. (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). *Материалы по словянской этнографии. Сборник за народни умотворения и народопис.* Кн. XXIX. София, 1914. 259 с.

Дзиговский А. Н., Сапожников И. В. Древние оборонительные сооружения переправы через Дунай у озера Картал. *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.* 2018. Вип. № 1 (26). С. 177–189.

Дізанова А. В. Перші дні Великої Вітчизняної війни у Подунав'ї. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць.* 2005. Вип. № 19. С. 15–17; У сузір'ї народів. Литературоведческие и этнокультурные парадигмы (К юбилею проф. Н. П. Лебеденко). Измаил: СМИЛ, 2010. С. 318–327; Рушник у традиційній культурі етносів українського Придунав'я. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей.* 2013. С. 264–267; Бессарабія в роки Другої світової війни: малодосліджені проблеми. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (20 січня 2017 р.).* Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. С. 52–58.

Дмитров Л. Д. Білгород-Дністровська археологічна експедиція. Т. 4. АН УРСР. 1952. С. 39–52.

Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії. Ізмаїл: Ірбіс, 2019. 140 с.

Документи та матеріали до історії болгар Південної Бессарабії. Ізмаїл: Ірбіс, 2019. 210 с.

Дорошева А. О. Благодійна та культурно-освітня діяльність органів міського самоврядування Одеси, Миколаєва та Херсона в 90-х рр. XIX ст. *Бахмутський шлях. Літературне та наукове історик-офілологічне видання.* 2006. Вип. 1–2. С. 188–193; Доброчинна та культурно-освітня діяльність органів самоврядування південноукраїнських міст у 70 – 80-х рр. XIX ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки: збірник наукових праць.* 2007. Вип. 23. С. 11–14;

Дроздов В. В. Архівна спадщина Бессарабії: документи Комунальної установи «Ізмаїльський архів» як джерельна база дослідження міської історії Південної Бессарабії XIX–початку XX ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2017. Вип. № 37. С. 43–51; До питання про облаштування електричного освітлення в Ізмаїлі напередодні та в роки Першої світової війни. *Теоретичні, методичні та*

практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (20 січня 2017 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. С. 70–75; Етнічний склад міського населення Південної Бессарабії наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами офіційної статистики). *Міграції в історії і етнічних процесах України. Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць: наукове видання.* Одеса, 2017. С. 135–145; Греки в етносоціальній структурі населення міст Південної Бессарабії в першій половині XIX ст. (за матеріалами переписів населення). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2019. Вип. № 40. С. 79–87.

Евлій Челебі. Книга подорожі. Одеса: Гермес, 1977. 84 с.

Есауленко А. С. Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма. Кишинев, 1977. 212 с.

Єрич Т. Г. Шкільна освіта Південної Бессарабії в світлі офіційної статистики (1878–1910 рр.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2019. Вип. № 40. С. 107–117.

Жуков В. И. Города Бессарабии1812–1861 гг. Очерки социально-экономического развития. Кишинев, 1964. 252 с.

Защук А. Бессарабская область. Серия: материалы географии и статистики, собранные офицерами штаба. Ч. 1. СПб., 1862. 582 с.

Иванов П. К. К истории запорожских козаков после уничтожения Сечи. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. XXV. Одесса, 1904. С. 20–40.

История и археология Нижнего Подунавья. Тезисы докладов научно-практического семинара. Рени, 1989. 148 с.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії (1940–1964 рр.). Збірник документів. Т. 1. / За ред. Л. Циганенко. Ізмаїл: РВВ ІДГУ: СМИЛ, 2015. 298 с.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії (1965–1990 рр.). Збірник документів. Т. 2. / За ред. Л. Циганенко. Ізмаїл: РВВ ІДГУ: СМИЛ, 2016. 280 с.

Історія і цивілізація Нижнього Дунаю. *Колективна монографія «Istorie şicivilizaţiede-alungul Dunării de Jos»,* Браїла, Істріус Музею Браїли «Кароль І», 2018. 527 с.

Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область: у 26 т. / Упоряд. Гладка Л.В. та ін. – Київ : Українська радянська енциклопедія, 1969. 890 с.

Йорга Н. Правда о прошлом и настоящем Бессарабии. Мысль. 1992. Вип. № 4.

Кантемир Д. Описание Молдавии. Кишинев, 1973. 540 с.

Киртоаке И. Г. Днестровско-Прутское междуречье под османским владычеством (1484–1595). Кишинев, 1992. 106 с.

Клееманово путешествие из Вены в Белгород, Новую Килию, также в земли буджакских и ногайских татар и во весь Крым в 1768, 1769 и 1770 годах. СПб, 1783. 250 с.

Коломойцев П. Т. Бывшая крепость Измаил и ее памятники. 1913. Вип. № 36, 38, 39. 57 с.; Новороссийское войско. Краткий исторический очерк. Кишиневские епархиальные ведомости. 1913. Вип №1; Нынешний Измаильский уезд Бессарабской губернии с древнейших времен и его памятники. 1914. Вип. № 44, 46, 47.

Короленко П. Азовцы. Киевская старина. 1891. № 7. С. 61–62.

Кондратович Ф. Задунайская сечь. Киевская старина. 1883. № 2. С. 277–278.

Кустрябова С. Р. Положение трудящихся и демографические процессы в городах Бессарабии (1918–1940). Кишинев, 1977. 247 с.

Кучерявенко І. Ф. Історія та сучасність старообрядницького іконопису. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2006. Вип. XI. С. 268–273; Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен (1857–1946 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Ізмаїл, 2007. 36 с.

Кушнір В. Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Одеса: КП ОМД, 2012. 192 с.

Лебеденко О. М., Тичина А. К. УкраїнськеПодунав'я. Кн: 2. Ізмаїл, 2000. 155 с.; Українське Подунав'я: минуле та сучасне, Одеса, 2002. 208 с.

Лясота Ерік зі Стеблева. Щоденник. Жовтень. 1984. Вип. № 10. С. 97 – 110.

Маркевич А. О козаках. М., 1859. 35 с.

Мельник С. К. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900–1917). Киев-Одесса, 1981. 132 с.

Мельникова Л. С. Слов'яни на Дунаї в середині першого тисячоліття нашої ери. *Українське Придунав'я: історичні парадигми буття і сучасність. Зб. наук. праць.* 1997. Вип. № 2. С. 22-28; Східнослов'янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. ист. наук: 07.00.01. Одеса, 1999. 29 с.

Михайлов О. І. Реформування державних банківських установ та їх значення для дворянства Бессарабської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Гуржіївські історичні читання.* 2014.

Вип. № 7. С. 264–266; Формування позико-ощадних товариств на території Бессарабії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2016. Вип. № 45(1). С. 137–140.

Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-х –1944рр.): монографія. Одеса, 2006. 237 с.; Православна церква на півдні України в період Другої світової війни у контексті політики радянського і румунського режимів: автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 2009. 39 с.; Перші заходи румунської православної місії в «Трансністрії» (1941–1942 рр.). *Науковий вісник Теоретичні, методичні та практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2016. Вип. № 34. С. 105–109.

Мозолевский Б. М. Скіфський степ. К.,1983. 200 с.

Мохов Н. А. Формирование молдавского народа и образование Молдавского государства. Кишинев, 1959.

Новаков С. З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузьких сел. Южной Бессарабии (1857 – 1918). Chişinău, «Tipografi e Centrală», 2004. 578 с.

Олійник Л. В. Смішко П. Г. Боротьба трудящих українських Придунайських земель за возз'єднання з УРСР (1917–1940 рр.). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. С. 145–146.

Паламарчук С. В. Древняя и средневековая история населения междуречья Днестра и Дуная. Краткий историко-археологический очерк. Одесса, 1997. 56 с.; З історії Південної Бессарабії (кінець XIV–XVII ст.). *Науковий вісник ІДПІ.* 2000. Вип. № 9; Забытая земля: историческая область Бессарабия: монография. Одесса, 2008. 284 с.

Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950. 333 с.

Петрова Н. О. Весільна обрядовість старообрядців українського Подунав'я (порівняльний аналіз). *Записки іст. фак.* 2001. Вип. № 11. С.199-206; Дошлюбне спілкування молоді та весільна обрядовість українців Південної України в дослідженнях В. Ястребова. Р. Ф. Кайндль. *Нові етно-історичні виміри.* Чернівці, 2005. С.168–172.

Петров В. П. Етногенез слов'ян. К.,1975. 212 с.

Південна Бессарабія з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчально-методичний посібник / за ред. Л. Ф. Циганенко, О. М. Лебеденко та інші. Ізмаїл: СМИЛ, 2011. 246 с.; Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.) Навчально-методичний посібник / за ред. Л. Ф. Циганенко, О. М. Лебеденко та інші. Ізмаїл: СМИЛ, 2011. 216 с.

Постернак О. О. Вплив революції 1905–1907 рр. на соціально-економічне становище буржуазії південної Росії. *Волинські історичні записки: збірник наукових праць.* 2008. Т. 1. С. 58–63; Постернак О. О. Структура та чисельність буржуазії південних губерній Російської імперії напередодні революції 1905–1907 рр.: на матеріалах торгово-промислової статистики. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник.* 2009.Вип. № 4 (51). С. 134–143.

Пригарин А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830–1835 гг. *Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте.* 2001. Вып. № 3. С. 376–404; Господарські традиції липова України: Буджак і Буковина. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології.* 2005. Т. 2 (20). С. 88– 94.

Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Вип. № 2. М., 1897. 202 с.

Рябінін-Скляревський О. Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 років і початок Задунайського коша. *Науковий збірник Історичної секції.* 1927. Т. 26. С. 65– 83.

Самойлова Т. Л. Тира в VI–I вв. до н.э. К., 1988. 148 с.

Сергейчук В. І. Іменем Війська Запорозького: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. К., 1991. 253 с.

Сон Н. О. Тира римского времени. К., 1993. 169 с.

Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. 1850–1853. Одесса, 1848. 156 с.; О нагайских татарах, живущих в Таврической губернии. ЖМНП. 1843. №11. С. 104– 130; № 12. С. 147– 190.

Станко В. Н. Культурно-исторический процес в мезолите северо-западного Причорноморья. *Северо-Западное Причерноморье: контактная зона древних культур.* Киев, 1991. 128 с.

Татаринов І. Німецьке населення Бессарабії напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи.* 2013. Вип. № 41. С. 74–79; Військово-кінна повинність у Бессарабській губернії під час Першої світової війни. «Роль суспільних наук у забезпеченні розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.»: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3-4 квітня 2015 року).* К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2015. С. 46–49.

Томулець В. М. Роль і значення торгівлі у становленні та розширені економічних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями (1812–1868). *Український історичний журнал.* Вип. №5. 2005. С.18–27.

Українське Придунав'я. Кн: 1. Ізмаїл, 1998. 175 с.

Улицы Измаила: история и современность. Научно-информационный справочник (Л. Цыганенко, В. Дроздов, А. Дорошева, под. общей редакцией Л. Цыганенко). Харьков: ООО «Диса плюс», 2017. 264 с.

Федорова А. І. Старообрядницькі монастирі на півдні Бессарабії. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* Вип. № 12. Ізмаїл, 2002. С. 20–22; Особливості положення старообрядців Південної Бессарабії під владою Російської імперії (1812–1856 рр.). *Інтелігенція і влада. Серія: історія.* Вип. № 3. Одеса, 2004. С. 63–72; Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Одеса, 2005. 238 с.

Фурманская А. И. Античний город Тира. М: Изд-во АН СССР, 1963. С. 40–50.

Халиппа П. Н. Бессарабия до присоединения к России. *Исторический очерк.* Кишинев, 1914.

Хаджирадєва В. П. Бессарабія напередодні та в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав–Хмельницький, 2010. 25 с.

Хорошхин С. Козачьи войска. Опыт военно-статистического описания. СПб, 1881. 390 с.

Церковна В. Г. Голод 1946–1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів. *ІІІ Дунайські наукові читання: Голод 1946–1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року).* Ізмаїл: РВВ ІДГУ: «СМИЛ», 2017. С. 287–294; Молдавське населення Одеської області на межі XX – XXI ст. (за матеріалами переписів населення 1989, 2001 рр.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. С. 146–150; Зміни етнічної структури населення українського Подунав'я у другій половині XX століття. *«Istorie şi civilizaţiedealungul Dunării de Jos» колективна монографія. Видавництво категорії А. Браїла, Істріус Музею Браїли «Кароль І»,* 2018, С. 399–404; Біографічні матеріали на шпальтах «Кишинівських єпархіальних відомостей». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки».* 2019. Вип. № 43. С.180–190; Tserkovnaya V. Collective portrait of the Chisinau diocesans of the XIX the – atthebeginning of the XX thecenturies. *Danubius,* XXXV Supliment, Galaţi, 2017. PP. 13–26

Циганенко Л. Ф. Українське козацтво у Південно-Західному Причорномор'ї (XVI – 60-ті роки XIX ст): автореф. на здобуття ступеня канд. ист. наук. Київ,1997. 40 с.; Дворянське землеволодіння в Бессарабії (XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Спеціальний випуск.* Ізмаїл, 2006. С. 78–85; Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917 рр.). Ізмаїл: СМИЛ, 2009. 384 с.; Серби в Подунав'ї. *Journal of Danubian Studies and Research,* Vol 5, No 1 (2015). Editura Universitară DANUBIUS. P. 288–297; Грецькі аристократи в житті південноукраїнських міст (друга половина XVIII – XIX ст.). *Діалог культур: Україна – Греція: культурна політика XXI ст. в європейській ретроспективі. Збірник наукових праць.* Київ: Видавництво Міленіум, 2016. С. 36–38; Німецькі мешканці Південної Бессарабії: матеріали до просопографічного портрету. *Німецько-українські зв'язки: минуле, сучасне та перспективи взаємовідносин.* Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 204–213; Польская этническая группа в Измаиле в начале XIX века / Л. Цыганенко. *Analele universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi. Seria, 19 Istorie.* Том XVI, 2017. P. 35–43; Образ ворога в спогадах дітей – свідків подій Другої світової війни (на матеріалах Південної Бессарабії). *Усна історія: теорія, метод, джерело.* Вінниця, 2018. С. 114–130; Педагогічна семінарія в Байрамчі: маловідомі сторінки педагогічної освіти в Бессарабії (70-80-ті роки XIX ст). *IV Дунайські читання: Гуманітарна освіта в теорії та практиці (23.10.2018, м. Ізмаїл).* С. 121–124; Розвиток легкої промисловості в Бессарабії 1878–1890 роки (за матеріалами «Оглядів Бессарабської губернії»). *Науковий вісник ІДГУ. Серія Історія.* 2019. Вип. № 40. С. 190–196.

Чорна Л. В. Краєзнавчі дослідження Південної Бессарабії у діяльності Одеського товариства історії і старожитностей. *Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю ІДГУ (15-17 жовтня 2015). Т.1: Історія. Економіка. Педагогіка.* Ізмаїл, 2015. С. 83–85; Актуальні питання збереження культурної спадщини в мультикультурному оточенні (на матеріалах України та Молдови). *Науковий вісник ІДГУ. Серія «Історія».* Вип. № 37. Ізмаїл, 2017. С. 151–156; Освіта в Українському Подунав'ї у 60-80-рр. XX ст. *Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції «Теоретичні, методичні та практичні проблеми історії, філософії, соціології, політології, правознавства» (20 січня 2017 р.).* Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. С. 155–160; Профілактичні заходи та боротьба з епідеміями в Ізмаїльському повіті в роки Першої світової війни. *Первая мировая война в истории юга Бессарабии.* Комрат, 2018. С. 93–113.

Шафранов П. А. О водворении в Россию запорожских козаков, возвратившихся из-за Дуная в 1828 году. *Истор. материалы Министерства государственных имушеств.* Вып. № 1. СПб., 1891. С. 208–221.

Яворницький Д. Історія запорозьких козаків.: В 3 т. К., 1990. 596 с.